

História a skúsenosť, pamäť a poznanie

History and Experience, Memory, and Knowledge

Viera Žemberová

(Košice, Slovensko)

Abstrakt:

Prežitá a žitá spoločenská realita si žiada od umenia svoju poznávaciu a hodnotovú reflexiu. Na túto úlohu je vnútorná štruktúra umenia vybavené postupmi, poetikami, technikami, výrazom a stratégiou autora. Umelecká literatúra výberom druhu, žánru, látky, formovaním tematiky a problému sa zúčastňuje na poznávacej, hodnotovej a mravnej reflexii toho, čo dokáže sprostredkovať návratom do dávnej minulosti alebo do nedávnej minulosti.

Kľúčové slová:

Pavol Rankov; Legenda o jazyku; história; historizmus; žáner; text; látka; funkcia

Abstract:

History and experience, memory and knowledge. The lived and lived social reality demands from art its cognitive and value reflection. For this task, the inner structure of art is equipped with the procedures, poetics, techniques, expression and strategy of the author. Art literature, by selecting species, genre, subject matter, shaping themes and problems, participates in the cognitive, value and moral reflection of what it can convey by returning to the distant past or recent past.

Key words:

Pavol Rankov; The legend of language; history; history; genre; text; substance; function

Prolegomena

Zmyslom a tajomstvom rozprávania je, že všetko môže byť aj celkom inak.

Ján Lenčo

Do reflektovania dávno minulého / nie tak dávno uplynulého spoločenského, politického, kultúrneho a literárneho povedomia sa zapojil Pavol Rankov prózou *Legenda o jazyku*.¹ Text autor a po ňom aj literárna kritika označili za historickú prózu, čím sa naskytá viacero genologických podnetov napojených na druh, žáner, na typológiu žánru (legenda, román, historický román, historizujúci text), na historiografiu (český stredovek, československý novovek), na politologické štúdiá (druhá polovica 20. storočia v strednej Európe). Látkou a tematikou, verifikovateľnou faktografiou a jej beletrizáciou sa Pavol Rankov dotýka kolektívnych aj individuálnych, profesijných aj rodinných, zvlášť spoločenských reálií, skúseností, ktoré uchovali fakty a individuálne zážitky po súčasnosť v pamäti troch generácií v bývalom spoločnom štátnom útvare Slovákov a Čechov.

Umelecký text, história, historizmus, stratégia autora

Umelecká literatúra má svoju komornú genézu v autorovom nazeraní na rozlične, odlišne aj funkčne upresňované či aktualizované spoločenské a osobné podnety, teda na intenzitu zážitkov konkrétneho tvorca. Pamäť a skúsenosť, vedenia i poznania, ale predovšetkým osobná potreba autora, je spravidla občiansky či humánne motivovaná, sformuje sa do zámeru dotvoriť do umeleckej formy a do jej vlastných postupov prijateľný, nadčasový, teda poznaním a mravnou intenzitou naliehavý oznam, ktorý presiahne autorovu dielňu a nájde si svojho príjemcu v konkrétnom spoločenskom čase, no a tým sa stáva čitateľ.

Ak sa naznačené súvislosti spájajú s umením v jeho typológii a pri iniciácii genézy, potom v umeleckej literatúre bez zásadných korektúr možno tento predpoklad vnášať do poznávacieho a mravného významu, do racionálneho výrazu sústredeného do problému, ale predovšetkým do genologického podložia epiky a jej žánrov. Žánrové podložie umeleckého textu si po látku, tému, problém, postavu a konflikt – obrazne – odchádza do latentného historického/dejinného, minulého času. Za predpokladu, že sa rešpektujú morfológické možnosti a vymedzenie podstaty či odlišnosti medzi historickou a historizujúcou prózou, čo súvisí s reálnym časom a kategóriou literárneho času, možno pri zapojení obsahov nimi využívaných termínov a pojmov uvažovať o žánroch historickej a historizujúcej prózy v priamej väzbe na etnickú, spoločenskú, kolektívnu a osobnú – získanú alebo sprostredkovanú – individuálnu a spoločnú/kolektívnu pamäť.

1 RANKOV, P.: *Legenda o jazyku*. Bratislava: Slovart, 2018.

Historická próza má v genológii druhov a žánrov náročnú situáciu, pohybuje sa od svojho látkového a typového akceptovania až po popretie svojej žánrovej opodstatnenosti. Pritom latentnosť žánru a jeho druhových realizácií v národných literatúrach býva odlišná, čo môže ovplyvniť dejinná, spoločenská, politická, literárna a širšia neliterárna skutočnosť konkrétnej národnej kultúry a konkrétneho národného spoločenstva. Dejiny premietané do látky a témy svojím rozpätím i tým, že sa spontánne stávajú etnickým a etickým prvkom vedomia o sebe tak národných spoločenstiev, ako aj jednotlivca sprevádza nazerací postoj, podľa ktorého sa minulosť stáva autorským záujmom vtedy, keď sa ním môže (de)kódovať vzťah alebo parciálny prístup autora – občana či člena konkrétneho spoločenstva ku skutočnosti; kedysi, popri iných a ďalších, prijalo a plnilo takúto rolu v meštianskej kultúre v 16. storočí a v 17. storočí spravidla učiace dramatické umenie. Dejiny premieňané na literárne témy si osvojujú v umeleckej literatúre druhy, v epike ide o historickú prózu a aj ona má svoju genologickú pozíciu azda aj preto tak „nejasnú“, lebo otvára problémy, ktoré ju presahujú a „čaká“ sa na poznávací a hodnotiaci postoj historiografie a filozofie. Tieto dve klasické spoločenské vedy si latentne ujasňujú pojmy a obsahy aj spôsoby ako funkčne zapájať pojmy a ich obsahy do histórie, historického, historizmu, ale aj do odlišných výkladov minulých a prítomných dejov v konkrétnom časovom obraze konkrétnej udalosti a jej (dô)nasledkov: „*Svedčí o tom spory o obsah pojmu historismus a historické vedomí a nejasnosti v jejich užívaní. Historický prístup, historismus, je väčšinou chápaný ako vzťah k dejinnej skutočnosti, je to vzťah k minulému dňu akožto minulému v obsahovom smyslu, ktoré má smysl pro súčasnosť, a zároveň je to způsob myšlení, které vykládá všechny činy, výkony a hodnoty z historických podmínek a každou věc vykládá s ohledem na její vznik a vývoj ve vztahu k jejímu věcnému obsahu a současnému smyslu*“.² Napokon Hegel zastával názor, podľa ktorého pojem dejiny zvýrazňuje „*motiv jednoty dění a jeho reflexe, která je bytostným aspektem vlastního dějinného procesu [...]*“, pretože pre neho „*sou tím, co se stalo, právě tak jako vyprávěním dějin*“.³ Pre toho, kto sa venuje látke a tematike ukotvanej v histórii v role čitateľa alebo literárneho vedca, tomu spravidla záleží na tom, aby dôkladne porozumel predovšetkým subjektu tvorcu, konkrétnemu autorovi umeleckého textu, a to preto, aby sa ujasnila/ustálila výkladová aj interpretačná poloha spomínaného mýtu, ale zvlášť tendencia zámeru autorovej stratégie a voľba témy či problému zakomponovaná do podobenstva aktuálnej spoločenskej praxe. Pre autorskú stratégiu musia byť už na počiatku určujúce autorove postoje voči minulosti a aj spôsob, akým sám minulosti rozumie, teda jeho myšlienkový a interpretačný výklad toho, čo bolo / stalo sa, aby poznávací zložka zakomponovaná do stratégie textu sa dokázala upevniť jasným

2 PEŠKOVÁ, J.: *Role vědomí v dějinách*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 17.

3 Tam že, s. 19.

zámerom a rovnako ustálenou výrazovou, významovou a (ne)literárnou funkciou textu. Stane sa tak účinne vtedy, keď sa rešpektujú v nadväznej triáde tézy o tom, že „[...] *minulost je vždy přítomná, neboť je půdou pro aktuální „přítomné“ rozhodování očekávaných výsledků v lidském praktickém orientovaném činu*“⁴ a minulosti možno porozumieť len vtedy, keď „*rozumějící historie si uvědomila, že dění dějín nelze odloučit od činností lidí, která je činností vědomou, a že lidé jsou si zároveň vědomí toho, co se stalo*“⁵ a napokon „*rozumění znamená vyložit věc ze svého úhlu pohledu, odhalit, jak věc jest v tom aspektu, v němž se mi nabízí, jak ke mně promlouvá. Jde o to, odhalit bytí věci na základě toho, jak pro nás rozmanitě vystupuje, ukazuje se, konkretizuje*“⁶

Rovnako je užitočné všimnúť si výber druhu, žánru, látky a tematiky v konkrétnom texte, a tak sa dostať aspoň na prah uvažovania o tom, v čom spočíva dominantná funkcia a autorom uprednostnený význam literárneho textu (z času, ktorý uplynul, bol) voči súčasnosti (do času, ktorý je prítomný). Znova, stane sa tak vtedy, keď umelecké dielo začne svoj individuálny život v kultúrnej praxi, spravidla bez časového, recepčného, interpretačného aj širšieho kultúrno-sociologického a vlastne aj bez hodnotového obmedzenia, pritom naďalej platí špecifický vzťah ďalších komponentov a súvzťažností včlenených do tendencie a funkcie umeleckého textu.

Látka a tematika z dejín v umeleckom texte, pri linearizovanom ilustrovaní možného smeruje buď do aktualizácie historického faktu, alebo sa prostredníctvom autorskej noetickej či kompozičnej dispozície vydáva na filozofovanie o človeku v dejoch, situáciách, vzťahoch, ktoré „zodpovedajú“ tomu času, do ktorého je tematika umeleckého textu lokalizovaná s ambíciou zvýrazniť účinok stratégiu autora vypracovaného podobenstva. V tejto súvislosti v kultúrnych aj v spoločenských väzbách zohráva nie nepodstatné poslanie „univerzálna“ alebo „etnická“ tradícia, a tie možno chápať „jako moment historického vědomí“⁷ lebo práve ňou „*je něco daného, jsou to mravy dané společnosti, profese, skupiny. Jsou to i pravidla hry, která se předávají z generace na generaci. Jsou to nepsané zákony a normy, podle nichž se posuzuje chování jednotlivce*“⁸ hoci „*Tradice je ochuzená, vypreparovaná minulost, stylizovaná podle aktuálních potřeb současnosti*“⁹

Pre autora, ktorý odlišuje, a to by mal, veď v tom spočíva genologická „logika“ systemizácie druhov a žánrov, historické od historizujúceho, stáva sa rozhodujúci výber, zámer a tendencia literárne zrealniť dávno uplynulé alebo nedávne / nie

4 Tam že, s. 22.

5 Tam že, s. 25.

6 Tam že.

7 Tam že, s. 27.

8 Tam že, s. 28.

9 Tam že, s. 29.

tak dávno uplynulé/minulé aktualizovanie reálneho spoločenského času, priestoru, problému, postavy a myslenia v konkrétnej dobe a v ich spoločnom podloží formovať typové a sujetové, noetické a mravné premeny v myslení a konaní jednotlivca buď prostredníctvom postu narátora, alebo postavy v umeleckom texte.

Dejiny, história, minulosť, pamäť, odkaz, dokument, to všetko vnímame ako správy o tom, čo nejakým spôsobom (pre)vstúpilo až do prítomnosti a zasiahlo do podstaty, významu a hodnoty života, do jeho jedinečnosti účinkujúcej tu a teraz. Napokon základným predpokladom dejinnosti ľudského individuálneho života je dianie premieňajúceho sa do celku sveta, do toho, v ktorom sme ako individua vpletení do dejov a ako ľudia „loga“ vieme to svoje, pretože „*Děni světa tvoří jeho nejhlubší strukturu, je jednotou mnoha určení, souborem možností [...], lebo „[...] minulosť je vždy prítomná, neboť je půdou pro aktuální „přítomné“ rozhodování očekávaných výsledků v lidském praktickém orientovaném činu“*“.¹⁰

...centrum řeči sa nachádza v mozgu, nie v jazyku.

Pavol Rankov

Umelecký text, žáner, látka, tematika, fakt, výskum; historiografia, literárna veda a na ich podnet koncentroval spoločné výrazové a významové podnety Pavol Rankov¹¹ do žánrového „vedomia“ textu *Legenda o jazyku* také časové a javové reálie, ktoré obsiahnu tri vzájomne prepojené „bloky“.

Prvý blok tematizuje autor v texte spôsobom, ktorý možno prijať ako spoločenskovedným výskumom podporené podobienstvo so súbežným dotykom či spôsobom exponovania historiografie/histórie/dejepisu o českom stredoveku a Janovi Nepomuckom a na historizujúce poznanie o československých udalostiach v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch minulého storočia.

Druhý blok organizuje dramatický príbeh štyroch študentov (z Čiech, Moravy, Slovenska) prvého ročníka histórie na Univerzite Karlovej v roku 1972.

Tretí blok súvisí so skúsenosťou, poprípade s individuálnou poznávacou zdatnosťou (poučeného) čitateľa, a to preto, lebo príbeh nesie informáciu o odlišnom generačnom (po)vedomí autorom naznačenej literárnej výpovede o tom, čo obidva národy v pripomenutých desaťročiach prežili a čomu sa podvolili. Oživené spomienky, hodnotenia či len prostá orientácia, hoci v odlišnej poznávacej a faktografickej

10 Tam že, s. 20, 22.

11 Pavol Rankov (...), poviedkové súbory *S odstupom času*, 1995; *My a oni / oni a my*, 2001; *V tesnej blízkosti*, 2004; *Na druhej strane*, 2013; romány *Stalo sa prvého septembra alebo inokedy*, 2008; *Matky*, 2011; *Miesta, čo nie sú na mape*, 2017; *Legenda o jazyku*, 2018; *Malá dunajská válka*, 2019; pre mladého čitateľa: *Princezná a princovia*, 2020. V roku 2009 získal Cenu Európskej únie za literatúru, v roku 2020 Cenu Európskej knihy za titul *Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy)*.

hĺbke reálií tam a vtedy, svojím rozsahom a dosahom sa pohybujúca v dobových spoločenských udalostiach sa sformovala do výzvy adresovanej čitateľovi, aby to bol práve on, čitateľ, kto vyriekne autonómny hodnotiaci súd o texte *Legenda o jazyku*, ktorý sa sústredil na minulostný čas tak, aby si osvojil seriózne a faktami podporené, precízne domyslené návraty rozprávača k spoločenským, archívnym a archeologickým prameňom bez legiend, mýtov a účelových či nevedomosťou inscenovaných nepráv.

Pôdorys historiografickej pozícia vývinových období stredovek voči novoveku neľahá iba z objektívneho a verifikovateľného vývinového kontrastu, sústredene a reáliami vypovedá o ponornom spojenectve minulého a prítomného, o kvalite a hodnote výskumu a vedy, o kvalite a hodnote vzdelávania, o svojvôli moci, o fanatizme, o tyranii ideológie, čo môže vzniknúť, presadiť sa a (do)prežívať len pričinením sa nadvlády zla stvoreného ľuďmi a namiereného voči ľuďom.

Próza *Legenda o jazyku* vytvorila logickú a filozofujúcu (nadčasovú, univerzálnu) opozíciu jazyka voči mozgu, do utvárania identity mozgu voči labilnosti (moci) jazyka (mocných). Bez toho, aby sa akýmkoľvek spôsobom či zámerom siahlo na autentickú a umeleckú hodnotu textu, *Legenda o jazyku* poskytuje poučený, názorný a obsažný prienik do nie tak dávnej minulosti a do jej spoločenského a politického systému, v ktorom žili generácie dnes už (pra)starých rodičov.

Historizujúci žáner má ďalšiu ambíciu, nielen vypovedať, ale aj precizovať hodnotu aj labilitu morálky jednotlivcov do Rankovom zakomponovaných faktov z javových a znakových detailov zla, ktoré vyústia do tragického príbehu a doživotnej skúsenosti štyroch vysokoškolákov, ako fungovala československá spoločnosť v normalizovaných sedemdesiatych rokoch, ako pôsobili jej mocenské nástroje, aká bola hodnota ľudského života v poslednej tretine minulého storočia v československej spoločnosti.

História by mala a má uchrániť svoje poslanie, byť a zostať návodom na dôstojný, slobodný na tvorivý, teda hodnotný a jedinečný život.

Dávnej i tej bližšej minulosti v našich spoločných dejepisoch sa v *Legende o jazyku* stalo i to, že pôdorys žánru upevnila nosná nazeracia dobová sentencia: „*hovoríme o dejepise, a to je spolu s občianskou výchovou najviac svetonázorovo formatívny predmet*“.¹²

Návrat do stredovekej histórie českého národa sa spojil s obnoveným archeologickým zámerom zistiť, čo sa po opakovaných výskumoch svetského a cirkevného sveta stalo z jazykom – s mozgom Jana Nepomuka, s orgánom, ktorý napriek storočiam nepodľahol biologickému rozkladu. Životný a posmrtný príbeh Jana Pomuku, také je skutočné meno Jana Nepomuka, naznačuje, že sa správanie a uplatňované pravidlá politiky a moci vo svojej histórii obmieňajú len minimálne.

12 RANKOV, P.: *Legenda o jazyku*. Bratislava: Slovart, 2018, s. 12.

Zo životného osudu a posmrtného príbehu Jana Nepomuka vytvoril Pavol Rankov ohraničený priestor na možnosti pre jednotlivca v spoločenskom systéme; jeho krutá životná dráma pôsobí ako jednotlivosť, pars pro toto, ktorá za pre ňu vhodných spoločenských podmienok sa obnovuje a presadí sa svojimi nástrojmi unierzálneho zla.

Presila zla uspôsobená pôsobiť ako súčasť zložiek riadiacich spoločnosť vstúpila zdruvujúco a tragicky do života štyroch vysokoškolákov: na študijný podnik vyučujúceho sa aktívne zaujímali o to, čo prinesie nové výskum pozostatkov Jana Nepomuckého, aby sa dostali do súkolia štátnej bezpečnosti. Spoločenské, sociálne, národné, rodinné a priestorové príbehy mladých ľudí sa premenili na podložie ilustrovanej situácie z aktivít, konania, rozhodovania sa systému v spoločnom štáte po roku 1968 aj po roku 1972.

Pavol Rankov v súlade citlivosťou historizujúceho (po)vedomia spoločnosti (starí rodičia, rodičia, deti) rešpektuje odlišné poznanie a emotívne aj mravné reflektovanie troch generácií. To ony, rodiny, rodičia a ich deti, sa v autorovom koncepte zovreli do vzťahového celku/rodiny/priateľstva/profesie ako kontrapunkt k línii osihoteného Jana Nepomuka do celospoločenského, kolektívneho, národného, generačného postoja, do reagovania na dobový ideologický a mocenský (na)tlak. Pavol Rankov nenachádza rozdiely medzi historickým a historizujúcim, medzi minulým a prítomným, veď keď má zlo príležitosť, tak sa vší, hoci aj násilím a smrťou, to preto sa život ochraňuje prispôsobivosťou.

V *Legende o jazyku* sa do čitateľovej pozornosti dostanú fakty, verifikovateľné informácie a dobové reálie, ktorými pôsobí a upevňuje sa spoločenský systém v malej krajine v strede Európy (štátna bezpečnosť, štátne tajomstvo, zahraničné rozvedky, dezinformačná činnosť, nepriateľské zahraničie, vysokoškolská inteligencia atď.)

Autorova stratégia organizovania príbehu / dejových línii v *Legende o jazyku*, ale predovšetkým „učenie“ svojou ústrednou faktografiou patriacou do dejín, jej (pre)overovanie poznaním vzdelancov a pamäťou účastníkov a kolektívnou skúsenosťou (zabudnutého) dejinného človeka sa prosto a nekomplikovane odvíja od pamäti reálneho, žitého, reflektovaného, zhodnocovaného času (žáner, narátor kronikár, nadhľad, odstup od problému, emotívna a mravná indiferentnosť), to ony spôsobia, že sa narátor po celý čas vyrovnáva s tým, čo je morálka a ako pôsobí vo vedomí spoločnosti?, kto určuje, čo je morálne?, ako žiť morálne? Reálne plynúci čas nedáva postavám vysokoškolákov na tieto otázky priame a jednoznačné odpovede, preto môže – umelecký text – len navodzovať mravný nepokoj tým, že tematizuje jeho plynúť vo verifikovateľných reáliách. Napokon v tejto súvislosti možno využiť až gnómickosť náznaku, popri inom, čo prax života a idey spoločnosti aktuálne prinášajú aj obnovujú, a to i tie, keď „v oblasti morálky je každý človek, ktorého vidíme prechádzať

*pomimo, vpísaný do vlastnej morálnej siluety: ona upresňuje, čím by jeho individuálna povaha bola vo svojej dokonalosti“.*¹³

Prítomnosť *Legendy o jazyku* sa dovoľáva spôsobilosti mozgu a rozumu, ich spoločnej schopnosti uchovať, ale aj obnovovať poznanie z prežitého, prekonaného a pritom sa nepoddať naivnému želaniu, že sa nič ne(z)opakuje.

Literatúra:

DOHNAL, J. (ed.): *Revitalizace hodnot: umění a literatura*. Brno: Tribun EU, 2019. ISBN 978-80-263-1476-9.

HODROVÁ, D.: *Hledání románu*. Praha: Československý spisovatel, 1989.

HRABÁK, J.: K současnému stavu naší historické prózy. In: *Literární měsíčník* V, 1976, č. 7, s. 86 – 93.

HVIŠČ, J.: *Slovenská historická próza*. Bratislava: LITA, 1988.

Jednota osobního a společenského. O dnešku historické prózy. In: *Literární měsíčník* VII, 1978, č. 4, s. 40 – 47.

GASSET, J. O. y: *Eseje o umění*. Zostavila a preložila Paulína Sišmišová. Bratislava: Archa, 1994. ISBN 80-7115-076.

PEŠKOVÁ, J.: *Role vědomí v dějinách*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997. ISBN 80-7106-217-0.

RANKOV, P.: *Legenda o jazyku*. Bratislava: Slovart, 2018. ISBN 978-80-556-3563-7.

About the author

Viera Žemberová

Košice, Slovakia

viazember@gmail.com

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-SA 4.0 International license terms and conditions (<<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>>). This does not apply to works or elements (such as images or photographs) that are used in the work under a contractual license or exception or limitation to relevant rights.

13 José Ortega y Gasset: *Eseje o umění*, 1994, s. 72.